

Володимир Кучер

**ПОГЛЯДИ В. ВИННИЧЕНКА НА ВІДНОСИНИ
МІЖ СРСР І НІМЕЧЧИНОЮ В КОНТЕКСТІ ПАКТУ
МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА**

Нещодавно українська наукова громадськість – літератори, історики, політологи, філософи, журналісти відзначили 125-річчя від дня народження одного з найвизначніших вітчизняних письменників, державних і політичних діячів ХХ століття – Володимира Кириловича Винниченка. Всі перераховані вище фахівці з різних гуманітарних дисциплін знаходять для себе предмет свого дослідження у його величезній, багатогранній літературній, мистецькій, політичній спадщині, що стала нині доступна для дослідників. Відомий український історик, політолог, публіцист І. Лисяк-Рудницький писав: “Нема сумніву, що Володимир Кирилович Винниченко був однією з найталановитіших і найколеритніших постатей в українській історії першої половини ХХ століття. І як письменник (белетрист і драматург), і як політик він вибився на одне з провідних місць... Буйний, різнобічний талант Винниченка, – якого через цю всесторонність можна назвати “ренесансною людиною”, – проявився ще в одній царині, а саме в політично-світоглядових і публіцистичних писаннях”¹.

У своїх працях, щоденникових роздумах і міркуваннях В. Винниченко чимало писав про міжнародні відносини, політичні події, що вирували в навколишньому світі в ті непрості часи. Не обминув він явища та події, пов’язані з причинами виникнення, ходом Другої

світової війни. Писав і про взаємовідносини між урядовими колами Англії, Франції, Німеччини, Радянського Союзу та інших держав. Його уважні, логічні спостереження, а часом і несподівані висновки, роздуми дають можливість оцінювати все, що тоді відбувалося, з точки зору політика, який глибоко проникав у невидимі пересічній людині процеси складного міжнародного життя, міждержавних відносин, зокрема між гітлерівською Німеччиною і сталінським Радянським Союзом. Він з болем і гіркотою писав про переродження соціалізму у Радянському Союзі, критикував нацистський режим у Німеччині. Чимало уваги приділяв подіям, пов'язаним з встановленням дружніх відносин між нещодавніми ворогами: Радянським Союзом і Німеччиною.

23 серпня 1939 р. відбулася подія, дізнавшись про яку світові демократичні сили, президенти, прем'єр-міністри, політики багатьох країн і континентів затамували подих. У той день у Москві відбулися переговори між німецьким міністром закордонних справ Й. Ріббентропом, з одного боку, і генеральним секретарем ВКП(б) Й. Сталіним та міністром закордонних справ СРСР В. Молотовим, з іншого боку. Наслідком переговорів було підписання пакту про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом. Цей документ більше відомий як пакт Молотова-Ріббентропа.

Ця подія своєю надзвичайністю перебувала в центрі тогочасної світової суспільно-політичної думки. Раптовість появи пакту про ненапад полягала в тому, що він був підписаний між заклятими ідейними, політичними ворогами, диктаторами двох тоталітарних держав Гітлером і Сталіним. Адже впродовж багатьох передвоєнних років між ними велася жорстока ідеологічна війна. А. Гітлер неодноразово заявляв, що його головною метою є знищення Радянського Союзу заради “життєвого простору” для побудови “Великої Німеччини”. Й. Сталін, у свою чергу, виношував думку про світову пролетарську революцію і просування соціалізму “по-сталінськи” на європейський континент, зокрема і в Німеччину.

Ця подія не залишила байдужим жодного українця більш-менш заангажованого в політику, особливо українську політичну опозицію, розкидану іронією долі по світах. Безумовно, не могла ця подія пройти і повз увагу В. Винниченка. Володимир Кирилович відгук-

нувся на неї статтею “Тайна Гітлеро-Сталінського союзу”. Точний час її написання не встановлено. На думку упорядників публіцистичних творів В. Винниченка, вона була написана у квітні 1940 р., оскільки на примірнику французького перекладу, зробленого дружиною Розалією, стоїть дата “26 April 1940”².

На наш погляд, праця “Тайна Гітлеро-Сталінського союзу” почала писатися В. Винниченком зразу ж після підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Як свідчать його щоденникові нотатки, він негайно відреагував на цю неординарну подію. Ще 22 серпня 1939 р., коли йшли інтенсивні переговори між Берліном і Москвою, а пакт було підписано лише вночі 23 серпня, Володимир Кирилович занотував: “Синки Леніна (Гітлер, Сталін, Муссоліні) час од часу бавляться бомбочками. Сьогодні кинув кремлівський “братішка”: склав угоду з “братішкою” берлінським про ненапад. Бомбочка вибухла з таким гуком, що старенька Європа роззявила рота і завмерла від струсу на повітрі. Вашингтонські шибки повилітали. Рузвельт кинувся з вакацій додому. Нарешті “геній людства” (Сталін – В.К.) добився таки пакту з іншим генієм. Чемберлени, Даладьє, Беки та навіть Муссоліні отетеріли: адже ще вчора засідали комісії в Кремлі й виробляли засоби боротьби з Гітлером”³.

Наступного дня В. Винниченко розвиває цю тему, наголошуючи, що ефір заповнений розмовами урядів усіх країн “про бомбочку Сталін-Гітлер”. Далі він розкриває справжню сутність сталінського тоталітарного режиму, порівнюючи його з “прокажельнею”. “Коли б треба було ілюстрацію хвороби людства, то хіба цей акт не є одним з придатних для цієї мети, – пише В. Винниченко. – Де ж, як не в прокажельні, може виникнути така штука, як оця “несподіванка”?! Ніяких же слів не може бути для справжньої оцінки вчинку московського синка Леніна. Всяке найбрутальніше слово не досягатиме й вчверті належної характеристики. Та мова людська не виробила таких слів, які дорівнювалися вчинку цих модернізованих хворих людей”⁴.

Як свідчать цитовані та інші міркування, вчинок Сталіна, як керівника соціалістичної країни – Радянського Союзу, до складу якого входила Україна, викликав у В. Винниченка огиду і обурення. Дивує і захоплює надзвичайно глибоке розуміння В. Винниченком тодіш-

ньої міжнародної політичної ситуації – загрозу світовій спільноті, що несла укладена угода між двома диктаторами. На жаль, ця цінна праця в той час не була опублікована і тодішні політики, вчені та й пересічні громадяни, в тому числі й українська еміграція, багато втратили у розумінні німецько-радянських відносин і міжнародного становища як у передвоєнний період, так і в часи Другої світової війни.

А між тим перед світовою громадськістю стояло питання, на яке тоді було дуже складно знайти однозначну відповідь: яка роль Сталіна, СРСР у розв’язанні війни на європейському континенті. Без сумніву, таке саме питання стояло і перед В. Винниченком. І, безумовно, зовсім не випадково свою статтю він і починає зауваженням про те, що в світовій суспільно-політичній думці демократичних сил існувало на той час дві головні позиції щодо питання про роль СРСР у розв’язанні війни⁵. Одна позиція полягала в тому, цілком обґрунтовано зазначає В. Винниченко, що Радянський Союз такий же ворог демократії, як і гітлерівська Німеччина. Радянський Союз в даний час є другом ворога (Гітлера – В.К.) демократичних держав, отже, з ним потрібно й поводитися так, як з ворогом.

Інша позиція, – пише В. Винниченко, наступна: західні демократичні сили цілком вірно визнають той факт, що ідеологія керівників Радянського Союзу ворожа демократичним принципам. Адже СРСР своїми діями виявляє прихильність до нацистської Німеччини, надає їй матеріальну допомогу. Однак певні західні демократичні кола все ж вважають за корисне для демократії не оголошувати війни Радянському Союзу, не штовхати його остаточно в обійми німецького нацизму.

Прихильники цієї концепції сподіваються на те, зазначає автор, що, можливо, наступить такий момент, коли “керівники СРСР змінять свої позиції й раптом, встромивши ножа в спину Гітлеру, стануть на бік англо-французького блоку”⁶.

Але оскільки нікому певного про характер союзу між Німеччиною і СРСР не відомо, то ніхто не може ручатися за правильність цієї концепції, писав Володимир Кирилович. Він був абсолютно переконаний у тому, що від світової громадськості приховані якісь додаткові документи, бо з самого тексту договору, опублікованого в

пресі, не можна дізнатися про справжню суть домовленостей між Німеччиною і СРСР. Як відомо, вже в повоєнний час американські дослідники видрукували додаткові таємні протоколи до пакту Молотова-Ріббентропа. Радянській громадськості вони стали відомі лише з розпадом СРСР, бо керівники Кремля приховували їх від свого народу.

У той час, не маючи цих додаткових таємних протоколів, В. Винниченко пише, що “в такому випадку чи не є логіка найкомпетентнішим арбітром?”⁷ Логічно розмірковуючи, він запитує: “А чи є питання характеру договору між двома цими людьми таке рішальне? Чи є цей союз нормальний, звичайний союз між двома державами, заснований на спокійному розрахункові і здійснений доброю волею обох контрагентів?”⁸

Вдаючись до логічного методу дослідження, автор однозначно переконливо відповідає: “Ні, це не є такий союз. Факти і їх аналіз підказують, що це є акт надзвичайний, вчинений обома сторонами в надзвичайній обстановці, здійснений не під впливом доброї волі домовлювачів, а під дією якогось великого примусу. Якого саме? Що могло примусити Гітлера піти на цей “протиприродний” союз з тим ворогом, для боротьби з яким він немовби одержав мандат од самого бога?”⁹

Намагаючись з’ясувати хоча б для себе мотиви, якими керувався Гітлер, вступаючи в союз зі Сталіним, В. Винниченко, як людина з великим політичним досвідом цілком резонно висловлює обґрунтовані відповіді на поставлені ним запитання. Він наголошує, що Гітлер, як відомо, був продуктом поразки і приниження Німеччини в Першій світовій війні та Версальського миру. Гітлер – це реванш, помста, реакція на приниження, він на цьому прийшов до влади, на цьому збудував свою популярність, на цьому тримається. Для зміцнення своєї ролі Гітлер залучає релігію, нібито сам Бог поклав на нього цю місію. Він став заручником цієї місії, тому не може ні відмовитися від своєї ролі, ні змінити напрям своєї діяльності. Вибирати Гітлер може тільки те, що диктується інтересами цієї місії. Тому, зазначає В. Винниченко, його попередня боротьба проти більшовизму і нинішній союз з ним, з погляду гітлеризму, акти не суперечливі, а логічні й закономірні, бо вони є лише засобами для

досягнення єдиної мети – розгром Радянського Союзу і завоювання життєвого простору для німецького народу¹⁰.

Цілком логічним і надзвичайно точним був прогноз В. Винниченка щодо розгортання Гітлером подальшої боротьби проти більшовизму, якщо цього вимагатимуть інтереси Німеччини. Разом з тим, писав автор, Гітлер уже не міг зупинити війни, у нього вибору не було: або війна, або самогубство. Бо це був його фатум, який тримав Гітлера в полоні. І настільки великою і жорстокою була ця залежність, свідчить той факт, що він змушений був піти на розрив зі своїми сьгоднішніми союзниками, щоб вступити в союз зі своїм сьгоднішнім ворогом. Гітлер пішов на ризик викликати проти себе в своїй власній країні, в рядах своїх прихильників замішання, недовіру, загрозу своїй популярності. “Очевидно, – наголошує В. Винниченко, – союз цей був такої великої для нього вигоди, що він мусів погодитись на нього”¹¹.

Розвиваючи далі міркування про гітлерівського союзника, тобто Сталіна, В. Винниченко знову ставить логічне питання: як же Гітлер та його оточення не боялися йти на союз з таким непевним, ненадійним контрагентом, який ще вчора з непримиренною ненавистю закликав народи світу на боротьбу з нацизмом. Цей союзник міг щохвилини зрадити, міг встромити своєму другову ножа в спину. Однак, зазначає В. Винниченко, Гітлер та його оточення не боялися зради Сталіна. Вони поклалися на силу, в той час як Сталін “при всьому бажанні всадити ніж у спину дорогому союзнику не зможе”¹².

Справа в тому, що нацистське керівництво ретельно відслідковувало події в СРСР, знало про масові репресії партійних і командних кадрів у Червоній армії, низький бойовий і морально-психологічний стан збройних сил СРСР. На той час Радянський Союз був нездатний до будь-яких збройних дій проти будь-якого противника. В. Винниченко цілком обгрунтовано доводить, що німці “були настільки певні в своїй силі й безсиллі Сталіна, що могли нічого не боятись з боку СРСР”¹³.

Що ж до договору з ним, то він нацистам був потрібний як допоміжний засіб, як зручна, не образлива для партнера форма їхнього диктату. Обидва диктатори знали, що “Сталін буде виконувати все,

абсолютно все, що буде потрібно Гітлеру чи то в інтендантській галузі, чи дипломатичній, чи суто військовій, якщо буде в ній потреба”¹⁴.

Як бачимо, В. Винниченко цілком логічно, не маючи додаткових таємних протоколів до пакту, обґрунтував мотиви, якими керувався Гітлер, підписуючи союз зі Сталіним.

Щодо Сталіна, на думку В. Винниченка, то він пішов на укладення угоди з Гітлером через слабкість СРСР, а також із сподіваннями, що за певних сприятливих умов можна буде придбати території та поділити сфери впливу в Європі. Як засвідчили обнародовані згодом додаткові таємні протоколи до пакту Молотова-Ріббентропа, сподівання Сталіна були небезпідставні.

Однак, зазначав В. Винниченко, будь-які територіальні надбання, отримані від союзу з Гітлером, не можуть урівноважити тих величезних втрат, що їх зазнавав і буде зазнавати СРСР. Найбільша шкода від цього союзу – це те потрясіння, якого зазнали комуністи та загал пролетаріату в усьому світі, на які Сталін намагався спертися у боротьбі з капіталізмом. Сталін не міг не передбачити, на який ризик і небезпеку він наражав себе цим союзом навіть у своїй власній тероризованій ним країні¹⁵.

Заради чого такі жертви з боку СРСР? – запитує В. Винниченко. – І відповідає: прихильники сталінізму в Європі поширюють таке пояснення: мовляв, Сталін – великий революційний стратег, наступить час, і він “ухопить Гітлера за горло большевизмом чи червоною армією і задушить його”¹⁶. Більше того, зауважує В. Винниченко, цю легенду поширюють не тільки прихильники Сталіна, а й деякі політики та журналісти, далекі від пролетарського, революційного способу думання.

Цим самим вони реабілітують Сталіна та його злочини проти демократії в очах робітництва, вносять у ряди народних мас дух пораженства і навпаки, сприяють зміцненню диктатур як Сталіна, так і Гітлера¹⁷.

В. Винниченко, викриваючи справжню суть сталінізму, зазначає, що у Сталіна та його партійної і радянської номенклатури давно вивітрився дух світової революції. А гасла, що вони проklamують про революцію, соціалізм, комунізм, це не що інше, як вивіски, за якими ховають свої особисті та корпоративні інтереси. В той же час,

союз Сталіна з Гітлером знищив ці вивіски і продемонстрував світові справжню суть сталінізму. Безумовно, Сталін дорого заплатив би, щоб цього не сталося. Але його трагедія в тому, що він ще менше, ніж Гітлер, має змогу вільного вибору. Він мусив прийняти союз, запропонований Гітлером, мусив не з розрахунку мати свою вигоду, не заради революції, “а з страху перед гітлерівською Німеччиною, перед війною з нею. От що сувора об’єктивна логіка примушує думати”¹⁸, – пише В. Винниченко.

Можна лише дивуватися точним і виваженим міркуванням, а також і висновкам, до яких приходив видатний український політик-вигнанець, відомий письменник-професіонал. При цьому можна з певністю сказати, що навряд чи він мав якісь документи і матеріали, хіба що пресу західноєвропейських країн.

Говорячи далі про причини та мотиви підписання пакту Сталіним, В. Винниченко зазначає, що той змушений піти на цей крок, бо ніхто краще за нього “не знав і не знає, настільки світська держава була і є безсила”¹⁹.

Усі, хто мав змогу та інтерес спостерігати за зовнішньою політикою Сталіна, особливо його найближче оточення, всі в один голос категорично свідчать, що з самого приходу Гітлера до влади Сталін намагався вступити з ним у найтісніший союз і що тільки небажання Гітлера стояло на перешкоді. І звичайно, це бажання виникло у Сталіна не з симпатії до Гітлера, а з метою відвести загрозу для сталінської тоталітарної влади²⁰.

В. Винниченко був переконаний у тому, що Сталін і переговори затіяв з Францією і Англією з тією метою, щоб прихилити Гітлера до союзу з ним. Бо Сталін був переконаний, що не існує жодної сили, яка б врятувала чи захистила СРСР, якщо б Гітлер пішов на нього війною. Лише Сталін та Гітлер знали “до якої міри цей колос є дійсно гнилий, наскільки його господарчий та політичний організм є підточений всякими хворобами, наскільки найменший струс для нього небезпечний”²¹.

На думку В. Винниченка, Сталін боявся Гітлера ще й тому, що коли б радянський колос не витримав німецьких ударів, то Гітлер поставив би по всій території СРСР, в тому числі і в Україні, свої уряди, а Сталіна та його прихильників розстріляв.

В. Винниченко був недалеко від правди, коли писав, що економічний стан СРСР, склад командування Червоної армії, нездатність до організації внутрішнього життя країни, настрої населення, яке тільки й чекало війни, щоб повернути зброю проти кремлівських можновладців, змусили Сталіна укласти угоду з Гітлером. І коли це справді так, то ця угода чи союз носить суто формальний характер, він може бути порушений у будь-який час. Гітлер дав Сталіну зрозуміти, що “він має силу вимагати від Сталіна всього, що йому буде потрібно, і що Сталін, коли хоче зберегти свою владу і цілість імпералістичної Росії, повинен прийняти його вимогу”²².

Прогноз В. Винниченка у цьому разі справдився на сто відсотків. Відомо, що укладаючи пакт про ненапад зі Сталіним, Гітлер фактично висунув умову укладення торгово-кредитної угоди, яка була підписана 19 серпня 1939 р., якраз під час інтенсивних переговорів між Німеччиною і СРСР терміном на два роки. Згідно з цією угодою Радянський Союз поставив Німеччині 1,4 млн. т зерна, 101 тис. т бавовни-сирцю, 11 тис. т льону, 942 тис. т будівельного лісу, 865 тис. т бензину, 140 тис. т марганцю, 26 тис. т хрому, 15 тис. т азбесту, 14 тис. т міді, інші промислові товари і харчові продукти²³.

Цілков підтвердився прогноз В. Винниченка про те, що Гітлер в будь-який час, коли йому буде вигідно, розірве угоду і виступить проти СРСР. Так воно незабаром і сталося.

Повертаючись до міркувань В. Винниченка, висловлених у аналізованій нами праці, варто зупинитися на дуже слушному його зауваженні. Він пише, що “для пристойності і для більшого ефекту цього договору ні Гітлер, ні тим паче Сталін, розуміється, не показують, справжньої суті їхнього надзвичайного союзу”²⁴. Гітлеру не вигідно показувати, що Сталін пішов на цей союз від страху, від свідомості “свого безсилля і нікчемності, що це є рівноправний союзник, а не величезний раб, покірний і тремтливий”²⁵. Ще не вигідніше показувати це Сталіну. А коли це справді так, то цілком зрозуміло, що сталінські дипломати не можуть пояснити Англії і Франції справжню причину їхнього вагання, крутість і зради західних демократій.

На думку В. Винниченка, і це підтверджується нині відкритими таємними документами, Сталін цілком залежав від Гітлера, діяв

на його користь, на задоволення вимог фюрера. “Ніщо, – зауважує Володимир Кирилович, – абсолютно ніщо не діється Сталіним тако-го, що б могло бути на шкоду Гітлерові”²⁶.

Сталіну залишалось одне, пише В. Винниченко, грати свою роль нібито незалежного або ж навіть непевного, зрадливого союзника. Однак не Кремль і не Сталін вирішуватимуть питання про нейтралітет і миролюбність радянської держави, про що оголошує на увесь світ міністр закордонних справ В. Молотов. Коли Гітлеру буде вигідний нейтралітет Сталіна, він на це погодиться, коли ж стане нейтралітет йому не вигідним, “він пхне Сталіна у війну”²⁷.

Врешті слова В. Винниченка підтвердилися: коли Гітлеру було вигідно, він і розв’язав війну проти Радянського Союзу.

Міркування, положення, висновки В. Винниченка поглиблюють наші уявлення про складні, до цього часу недостатньо досліджені події напередодні Другої світової війни.

¹ Лисяк-Рудницький І. Историчні есе. В 2-х т. – Т. 2. – К., 1994. – С. 95.

² Винниченко В. Публіцистика / Упор. і рец. В. Бурбела. – К., 2002. – С. 380.

³ Володимир Винниченко. Щоденники. 1939 (Публікація і коментар Галини Сиваченко) // Київська старовина. – 2001. – № 2. – С. 71.

⁴ Там само.

⁵ Винниченко В. Тайна Гітлеро-Сталінського союзу // Публіцистика. – С. 255.

⁶ Там само. – С. 255.

⁷ Там само. – С. 255.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С. 256.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 257.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 258.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 259.

²² Там само.

²³ Трубайчук А. Пакт о ненападении: была ли альтернатива Второй мировой войне. – К., 1990. – С. 68.

²⁴ Винниченко В. Тайна Гітлеро-сталінського союзу // Публіцистика. – С. 259.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – С. 260.